

LÄNSSTYRELSEN
VÄSTRA GÖTALANDS LÄNKulturmiljöenheten
Eivind Claesson
Antikvarie
031-710 60 20

Delg.kv.

eivind.claesson@lansstyrelsen.se

**Förslag till byggnadsminnesförklaring av Heymanska villan
Fastigheten Vasastan 9:9, Göteborgs kommun****Beslut**

Länsstyrelsen förklarar med stöd av 3 kap 1 § lagen om kulturminnen m m (SFS 1988:950), Heymanska villan för byggnadsminne.

Länsstyrelsen meddelar enligt 2 § samma lag följande skyddsbestämmelser:

Förslag till skyddsbestämmelser

1. Huvudbyggnaden får inte rivas, byggas till eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras. Delar som inte omfattas av skyddsbestämmelsernas är senare på- och tillbyggnader som stallet, hisschakt med entré samt gården.
2. Ursprunglig stomme får inte rivas eller byggas om.
3. I byggnadens entré, vestibul och trapphus får inte ingrepp göras i fast inredning. I fast inredning ingår trapp- och valvkonstruktioner, golvbeläggning, målade väggar och tak samt stuckaturer och snickerier.
4. I de rum som är markerade på bifogade planritningar, bilaga 1-4, får inte ingrepp göras i fast inredning. I fast inredning ingår golvbeläggning, dekormålade väggar och tak eller annan väggdekor såsom originaltapet, stuckaturer och snickerier samt eldstäder.
5. Vård och underhåll av fasader och tak ska utföras med material och metoder som bevarar byggnadens kulturhistoriska värde.

Om det finns särskilda skäl får Länsstyrelsen lämna tillstånd till att ett byggnadsminne ändras i strid mot skyddsbestämmelserna om åtgärderna är förenliga med bevarandet av byggnadsminnets kulturhistoriska värden.

Länsstyrelsen får ställa skäliga villkor för tillståndet. Villkoren får bl.a. avse hur ändringen ska utföras samt krav på dokumentation och antikvarisk kontroll och medverkan.

Redogörelse för ärendet

Nuvarande ägare köpte 1995 fastigheten i avsikt att bevara och successivt återställa både fasader och inredning till i möjligaste mån ursprungligt skick. Bakgrunden till Länsstyrelsens engagemang i de restaureringsinsatser som utförts sedan 1997 är att Heymanska villan bedömts vara i byggnadsminnesklass. Ägaren har också förklarat sig positiv till en byggnadsminnesförklaring. De omfattande bidrag som lämnats för restaurering av fasaderna mot gatan har aktualiserat ett skydd av Heymanska villan såväl exteriört som interiört genom byggnadsminnesförklaring. Länsstyrelsens förslag till skyddsbestämmelser har remitterats till fastighetsägaren och Göteborgs stad.

Historik

Heymanska villan vid Vasagatan är uppförd i mitten av 1870-talet av grosshandlande Gabriel Heyman, tidigare delägare av handelsfirman H. J. Heyman & Co men vid denna tid bl.a. stadsfullmäktig. Med sitt privatpalats, den första byggnaden vid den nya yttre ringboulevard som enligt Göteborgs stora utvidgningsplan 1866 skulle löpa parallellt med Nya Allén utefter Vallgraven, avsåg Heyman att slå an tonen i den nya stadsdelen. Här hade Göteborgs Byggnads AB, där Heyman var delägare, inköpt ett helt tomtkvarter avsett för sammanbyggda stenhus. Man avsåg att vid det breda esplanadstråket, mittemot ett kvarter för friliggande hus med trädgårdar, uppföra en långa exklusiva bostadshus. Med praktfull fransk fasadarkitektur skulle dessa överglänsa det modesta s.k. engelska kvarteret, vilket 1872-74 byggdes vid den ståtliga Kungsportsavenyn. Heyman valde för egen del en stor hörntomt vid stadsdelens två korsande raka huvudstråk som stod i bekväm förbindelse med andra stadsdelar: den breda esplanaden Vasagatan från Kungsportsavenyn i öster, Viktoriagatan med gamla staden inom vallgraven i norr och det blivande villaområdet i bergslutningen söderut.

Stadens byggnadsbestämmelser i kvarter för tätt bebyggande föreskrev att fasaderna mot gatan måste följa hela tomtgränsen mellan brandmurarna mot granntomterna. Detta innebar således att Heymans villa skulle ligga inbyggd i ett konventionellt stadskvarter.

Byggnaden gestaltades av Adrian C. Peterson i fransk barockartad nyrenässans med kraftfullt förkroppade fasader i två våningar med högre rumshöjder än i samtida hyreshus. De utkragade hörn- och ändpartierna markerades ytterligare av fasad- och takuppbyggnader över taklisten. Adrian C. Peterson var under 1870- och 80-talen det förmögna Göteborgs flitigast anlidade arkitekt, som även formgav många västsvenska kyrkor. Heymans palats fick en för det framträdande hörnläget passande arkitektonisk utformning i stenimiterande puts med vissa dekorativa detaljer av zink eller trä. Med sin säregna och lovordade yttre gestaltning kom Heymanska villan att bli en av Göteborgs mest avbildade sevärdheter.

Hörnrisalitens balkonger till övervåningens salong utfördes som stenimiterande balustrader i trä med rundade hörn, men dessa är inte utsatta på vare sig nybyggnadsritningar eller den ändring av huset som gjordes av en ny

ägare 1891 och berörde gårdssidan. Av bilder att döma byggdes åtminstone balkongen mot Vasagatan under Heymans tid, den mot Viktoriagatan kan ha tillkommit senast som följd av ägarbytet 1890.

Heymans villa fick vid kvarterets fortsatta bebyggande 1877-78 inga efterföljare som grannar utan blev ett exklusivt inslag med personlig egenart i ett av det nya borgerliga bostadsområdets tätt bebyggda stenstadskvarter. Den uttrycksfulla franska arkitektur som Heyman valde för sitt residens tillämpades dock i de anslutande trevånings hyreshusens fasader med krönande mansardvåningar och blev 1870-talets modestil för tät kvartersbebyggelse i 3-4 våningar. De ståtliga "Rappska husen" (1875), utgörande ett av parkkvarteren, och "franska kvarteret" (1875-78) vid Kungsportsavenyn var de främsta exponenterna för denna stiltrend.

Fabrikör Emil Nilsson, som 1890 blev villans nya ägare, lät arkitekt Adrian C. Peterson rita en ombyggnad med en tillbyggnad mot gården över portgången. En ansökan härom avslogs av byggnadsnämnden då den kvarvarande gårdsytan blev betydligt mindre än tillåtet i byggnadsordningen, men bifölls sedan Nilsson förklarar att han skulle riva en del av stallet motsvarande tillbyggnadens storlek.

Den välkända byggnaden såldes 1944 till Göteborgs Tekniska Institut (GTI), som gjorde en större ombyggnad till undervisningslokaler med bibehållande av de rikt dekorerade rumssviterna mot Vasagatan. Efter nära 30 års verksamhet lämnade skolan byggnaden, som övertogs av Röda Korset och ändrades till kontor och möteslokaler. I undervåningens hörndel med den gamla matsalen inrättades en offentlig servering som blev mycket populär. De av sättningar och frost skadade gatufasaderna reparerades i samband med ombyggnad 1973 utan hänsyn till äldre materialkaraktär och utförandeteknik. Alla ytor sprutades med en strukturputs som effektivt smutsades av sot. De ruttna balkongräckena av trä på hörnrisaliten byttes i mitten av 1990-talet ut till nya av liknande typ varvid man dock avvek från den ursprungliga utformningen. Underhållet av fastigheten hade vid denna tid blivit alltmer eftersatt och delar av ursprunglig inredning gick förlorad när verksamheten ökade utnyttjandet av lokalerna.

Före detta Heymanska villan inköptes 1995 i förfallet skick av Axson Förvaltning KB, som anslöt sig till ett pågående grundförstärkningsprojekt i Vasastaden och åtgärdade takläckage. Därefter vidtog invändig ombyggnad och iståndsättning för att möjliggöra en ny, ekonomiskt bärkraftig verksamhet. Samtidigt inleddes en successiv restaurering av de bevarade interiörerna i samråd med Länsstyrelsen, som även beviljade kulturstöd. De nedgångna fasadernas reparation diskuterades också, men måste av ekonomiska skäl uppskjutas.

Göteborgs stad antog år 2002 detaljplan för kvarteren 1-9 i stadsdelen Vasastaden med den generella skyddsbestämmelsen q1 för samtliga 70 fastigheter och den starkare bestämmelsen q2 för Heymanska villan och 15 andra

fastigheter, vilka bedömdes ha kulturhistoriska värden motsvarande byggnadsminnesklass.

Interiör

Byggnaden inreddes som privatbostad för Gabriel Heyman med familj – efter 12 års äktenskap fick paret under byggnadstiden en son. Två luxuösa bostadsvåningar, dekorerade efter Adrian C. Petersons ritningar, skulle tillgodose familjens behov av privatliv och representation samt betjäningens bostäder och arbetsuppgifter.

De representativa och privata funktionerna var väl åtskilda från varandra och domestikavdelningen. Heymans representationsavdelning orienterades mot Vasagatan och hörnet av Viktoriagatan, fördelad på båda våningarna, medan privatavdelningen och köksregionen samt tjänarnas rum koncentrerades mot Viktoriagatan och domestikavdelningen åt gårdssidan. Denna interiöra funktionsdifferentiering behölls även när en ny ägare tog över villan 1890.

Den nedre våningens svit av sällskapsrum mot Vasagatan delades av vestibulen och trapphallen mitt i det indragna mellanpartiet. Trapphallen var i ändarna avskild från köksregionens serveringsrum respektive kuskens lägenhet, men ledde åt höger till ett förmaksliknande ”vardagsrum” intill matsalen och åt vänster till ”herrns rum” intill biljard- och rökrummet. Det största och mest praktfullt dekorerade rummet var matsalen i hörnrisaliten, därnäst kom biljard- och rökrummet i den mindre ändrisaliten mot brandmuren. Den svängda huvudtrappan förde besökaren till övervåningens rumsfil mot Vasagatan, en sidodörr ledde till privatavdelningen. Mellanpartiets två förmak mot Vasagatan flankerades av salongen i hörnrisaliten och två gästrum innanför varandra i ändrisaliten. Sängkammaren ingick inte i sällskapssviten utan i den avskilda privata avdelningen mot Viktoriagatan. Även i övervåningen var rummen i risaliterna de praktfullaste. Inredningen var allmänt påkostad med mönsterlagda parkettgolv och vägghälsor samt rikt dekormålade stukarbeten i alla tak och som infattningar av dörrar och vägghörn i några rum. För tjänstefolket fanns ett tornrum på vinden och en pigkammare i övervåningen mot gården, där även kusken med familj bodde i ett rum och kök mellan rumsfilen mot Vasagatan och gårdsflygelns vagnbod och stall.

Gabriel Heyman, som med åren ökat sitt kommunala engagemang och blivit ledamot av byggnadsnämnden, övergav 1890 sin villa för att bosätta sig i hyresvåning. Ny ägare var snusfabrikör Emil Nilsson, ledare av den kända göteborgsfirman Fiedler & Lundgren. Nilsson hade under Heymans ägarskap disponerat en del av huset och använde nu Adrian Peterson för en ombyggnad 1891. Planlösningen i domestik- och privatavdelningen mot Viktoriagatan ändrades medan större delen av de övriga interiörerna fick en mer tidsenlig utsmyckning. I första våningen omdisponerades köksregionen för en vardaglig matsal intill ett mindre kök och två nya mindre rum tillkom

över portgången som därigenom blev lägre. I andra våningen komprimerades hygienfunktionerna och flyttades från gatusidan till gårdssidan så att pigkammare och två nya smårum kunde inredas mot gatan. Senast i detta sammanhang bör hörnpartiets salong i samma våning ha fått en ny balkong åt Viktoriagatan som pendang till den åt Vasagatan. Efter Emil Nilssons död 1919 förblev det Nilssonska hemmet orört av änkan till 1944, då huset övergick från bostad till ny användning som skollokal. År 1931 blev den ännu intakta 1890-talsinteriören uppmärksammas genom ett bildreportage i tidningen Idun.

Exteriör

Tomtens lika långa gränser mot båda gatorna inbjöd till fasadernas strängt symmetriska indelning. Byggnadsvolymen är uppdelad i framskjutna och indragna partier med särskild betoning av de förra såsom risaliter med höga och branta s.k. paviljongtak, ett karaktäristiskt uttryck för den franska nyrenässans som anspelade på 1600-talsbarock. Den förnäma huvudentrén med portik mot Vasagatan är placerad i det indragna fasadpartiets mittlinje, inkörsporten till gården har ett mer undanskymt läge i ändrisaliten mot Viktoriagatan. Sockel, våningsskiljande gördelgesims och huvudgesims (taklist) bildar en kraftfull horisontell linjering med undervåning i enkel bandrustik och övervåning i pilasterordning. Gesimserna sammanbinder hörnrisalitens lisener och portikens infattning liksom de vertikala elementen – pilastrar och kolonner – i den ståtliga övervåningens ornering. Denna har till uppgift att arkitektoniskt framhäva den förnäma huvudvåningen, ”piano nobile”. Genom dessa vertikala element får risaliter och indragna partier sin starka rytmik tillsammans med grupperingen av fasadpartiernas olika fönstertyper, vilken antyder rumsindelningen innanför fasaden och rummens status i denna replik av adelspalatsens salsvåning.

Det kraftiga tornartade hörnutsprånget bildar byggnadens centralparti med rundade hörn och kopplade kolonner som infattning av övervåningens kopplade rundbågiga salongsfönster. Denna dominerande hörnrisalit flankeras av från gatulinjen indragna flyglar och de mindre ändrisaliterna mot respektive gräns till anslutande fastigheter. Pilastrar infattar ändrisaliternas raka hörn och avdelar de indragna partiernas fönsteraxlar där gavelfrontoner utgör krönande element. De tre risaliternas roll som fasadens centrala respektive sidoordnade domineranter förstärks av de branta paviljongtaken, den kraftiga hörnrisalitens tak betydligt högre än ändrisaliternas. De pryds av ur fasaden, över taklisten uppskjutande stora fönsterpartier – s.k. lukarner, i hörnrisaliten raka med pilasterinfattning och segmentgavlar som bekröningar men i ändpartierna ovala ”oxögon”. Paviljongtakens bäversvansmönstrade skiffertäckning är infattade av plåtbeslagna hörn- och krönlister. Taken hade ursprungligen bekröningar av dekorativa järnräcken och hörnrisaliten pryddes dessutom av en konstfull spira. De indragna sidopartiernas flackare takfall hade mindre, runda fönster med smyckande järninfattning. Såväl paviljongtakens krönande utsmyckning som de mellanliggande takfallens fönsteromfattningar saknas numera.

Fasadrestaurering

Redan i samband med okulärbesiktning av gatufasaden 1995 diskuterades en fasadrenovering med utgångspunkt från de då nyligen gjorda erfarenheterna av 1880-talets putsfasader i kv. Granen, men då grundförstärkning och interiör iståndsättning måste prioriteras lades projektet på is. År 2005 undersöktes fasaden av en konsult vilken rekommenderade ett återställande av originalputsen med industriellt putsbruk som skulle oljemålas. Bibehållna originalputsytor förutsattes bli rengjorda till fast underlag av äldre oljefärgsskikt. Sedan ägaren senare samma år engagerat en ny konsult med erfarenhet av fasadrestaureringen i det närbelägna kv. Almen utförde denne en ny undersökning. Denna visade att putsens sammansättning av portland- respektive romancement och putsens tekniska egenskaper liknade det nyligen restaurerade, längst ner på Viktoriagatan belägna kv. Almen, där romancementets gulbruna kulör avsåg att imitera sandsten. Då arbetsmetoden vid uppförandet av Heymanska villan tillsammans med det i modern tid bristfälliga underhållet skapat en skörare puts med mer komplicerad skadebild behövdes ett grundligt restaureringsarbete för ett långsiktigt hållbart resultat. Denna ambition valdes också med det dubbla syftet att återskapa byggnadens tekniska status och vackra illusoriska utseende av släthuggen sandsten i slutet av 1800-talet. Detta gällde såväl ytstruktur och matthet som kulör. Byggnadens gatufasader restaurerades 2006-09 med bidrag av Länsstyrelsen till antikvariska överkostnader. Bidragen har delvis använts till kostnaderna för framställning och handhavande av ett användbart romancement för den aktuella fasaden, men merparten gick till försiktig rengöring och framför allt upplagning av fasaden. Efter noggrann borttagning av 1970-talets organiska strukturfärg och äldre organiska färgrester samt skadad puts har frilagda trasiga delar av tegelstommen återställts liksom plåtbeslagningen av gesimser och träkonstruktioner i takfoten. Originalputsen har kompletterats med likvärdigt platstillverkat putsmaterial. Listverken har profildragits och ornamentdetaljer platsgjutits varefter fasaden strukits med mineralfärg enligt ett recept som framtagits för att åstadkomma kulören vid första ommålningen 1882.

Fasaderna mot huvudstråken Vasagatan och Viktoriagatan har i sin helhet restaurerats med material och metoder som bevarar och återställer byggnadens kulturhistoriska värde.

Motivering

Enligt 3 kap 1 § lagen om kulturminnen m m (SFS 1988:950) får Länsstyrelsen förklara en byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt byggelseområde för byggnadsminne.

Heymanska villan har sedan uppförandet 1875 utgjort ett känt landmärke i Göteborgs stadsbild med ett dominerande läge vid en av esplanadstråket Vasagatans viktigaste gatukorsningar i den fashionabla högborgerliga staden utanför vallgraven. Byggnadens eleganta franska palatsarkitektur är ett av den berömde arkitekten Adrian C. Petersons främsta verk och markerar inledningen till ett nytt, anspråksfullare bostadsbyggande för den blivande storstadens burgna befolkning. Den spektakulära franska palatsstilen uttryckte det internationella stadsborgerskapets miljöskapande ambitioner och tillämpades i Göteborg direkt efter Heymans privatpalats av andra arkitekter på 3-4 vånings hyreshus i grannskapet. Byggnadens artistiska formgivning som bostad åt en av Göteborgs aktade affärs- och kommunalmän skänkte hög status som en av stadens mer betydande sevärdheter, vilken sedan tillkomsten har varit en av Göteborgs mest kända och avbildade privatbyggnader.

Trots ombyggnader för annan användning av olika ägare under 1900-talet är de väsentligaste delarna av den representativa inredningen välbevarade. Interiörernas dekormåleri, stuckarbeten m.m. har under 1990-talet delvis restaurerats med bidrag från Länsstyrelsen.

Den genomgripande fasadrestaurering som utfördes åren 2006-09 med Länsstyrelsens bidrag, framhäver byggnadens konstnärliga värde och har återskapat dess förnäma karaktär under 1880- och 90-talen.

Länsstyrelsen bedömer att Heymanska villan är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

Beslutet bidrar till att uppnå de svenska miljömålen.

Övrigt

Nuvarande fastighetsägare: Axson Förvaltning KB

Hur man överklagar

Detta beslut kan överklagas hos Förvaltningsrätten, se bilagan *Hur man överklagar*.

I detta ärende har beslut och varit föredragande.

Bilagor

Kartor

Hur man överklagar

Kopia

Riksantikvarieämbetet + bilagor

Museum + bilagor

Kommun + bilagor

Samhällsbyggnadsenheten

Kulturmiljöenheten

Efter laga kraft

Riksantikvarieämbetet (med laga kraftsbevis)

Fastighetsregistret, VicNatur/ÖVR, Kulturmiljöenheten, Mariestad